

М.П. Сохацький

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті стисло висвітлено історію багаторічних польових досліджень пам'яток трипільської культури на території Тернопільської обл.

На Тернопільщині перші пам'ятки трипільської культури були виявлені задовго до того, як В. Хвойка запропонував їхню назву. За багаторічну історію досліджень у регіоні зафіксовано понад 100 місцезнаходжень, з яких зібрано значну кількість матеріалу, що дає підстави для аналітичних висновків. Проте в цілому дослідження були епізодичними, планування і здійснення розкопок здебільшого мали випадковий характер і залежали передусім від ініціативи і можливостей окремих дослідників. З огляду на ці фактори в історії вивчення пам'яток трипільської культури на Тернопільщині можна виокремити чотири різних за значенням і результатами періоди.

Перший період охоплює 1772—1876 рр. У цей час у письмових джерелах уперше згадуються випадкові знахідки орнаментованих керамічних посудин на місцях стародавніх поселень та початок формування приватних колекцій і музеїв. У 1772 р. власник с. Боришківці Борщівського повіту І. Калиновський під час розкопок виявив цілі посудини, мальовані чашки й амфори, що згодом потрапили до колекції С. Гумецького, який володів замком у с. Кудринці, цікавився старожитностями і зібрав на той час велику колекцію кераміки й інших речей, знайдених на поселенні трипільської культури неподалік села. Подальша доля колекції не відома (Przybyslawski 1906, s. 10).

Перші археологічні обстеження в регіоні датуються початком ХІХ ст. У 1820 р. печерою «Вертеба», що біля с. Більче-Золоте Борщівського повіту, зацікавився орендатор місцевого маєтку Я. Хмелецький, який виявив у ній сліди вогнищ, череп'я, людські кістки, а також глиняний посуд — миски й цебрики (Pszczyka... 1822, s. 49—54).

Зазначимо, що два вищезгаданих факти не можна вважати науковими дослідженнями. Проте впевнено стверджуємо, що йдеться саме про знахідки трипільської культури, хоча свою назву вона й отримала значно пізніше, наприкінці ХІХ ст.

Лише в 1876—1914 рр. археологічні дослідження на Тернопільщині набули наукового характеру. Перші розвідки і розкопки на трипільських поселеннях у 1876 р. розпочав А. Кіркор — представник Віденської Центральної комісії виявлення і збереження пам'яток старовини. Спочатку дослідник ознайомився з уже відомою на той час печерою «Вертеба». Він разом із С. Козібродським через вузький отвір дістався до печери, вибрав місце, де її висота сягала 2 м, і розпочав розкопки. На глибині 0,4 м вони натрапили на два старанно покладені скелети з витягнутими вздовж тіла руками. Деякі кістки були покриті гіпсовим наростом, довкола лежало багато уламків ліпних посудин. Ще в чотирьох місцях А. Кіркор знайшов людські скелети, але в дуже порушеному стані. Намагаючись досягти скельного дна печери, він викопав шурф завглибшки 2,8 м, виявивши при цьому лише потужний шар намулу. Оглянувши заплутаний лабіринт печери, А. Кіркор зробив опис правої частини підземелля (Kirkor 1879, s. 34—37).

У 1884 р. неподалік печери «Вертеба», у с. Більче-Золоте, на території парку, власником якого був Л. Сап'єга, під час прокопування траншеї робітники випадково знайшли значне скупчення уламків розмальованих посудин і перепаленої глини. Через п'ять років на цьому місці Е. Павлович, працівник музею ім. Любомірських зі Львова, заклав невеликий розкоп і виявив, що культурний шар насичений знахідками. Крім уламків кераміки, зафіксовано цілу біноклеподібну посудину, призначення якої пояснити не змогли (Ossowski 1891, s. 52—67).

У тому ж році у с. Більче-Золоте, на території парку, дослідження продовжив член Антропологічної комісії Краківської академії Г. Осовський. Під шаром чорнозему він натрапив на площадку, викладену великими шматками обпаленої глини, де знайшов дрібні крем'яні знаряддя праці, глиняні жіночі фігурки, кістяне шило, багато цілих глиняних мисок і горщиків (Ossowski 1892, s. 64—89). Верхній горизонт містив посудини з чорним моно-

хромним розписом, а також серію посудин, розмальованих чорною і червоною фарбами. Нижче він виявив метровий шар чорнозему, але не припинив розкопки. На двометровій глибині знову почалися знахідки. Це були грушоподібні посудини, розмальовані червоною і чорною фарбами на білому фоні, а також неглибокі чаші з орнаментом на внутрішньому і зовнішньому боках (Ossowski 1895, s. 4—24). Загалом на території парку Г. Оссовський дослідив понад 20 глинобитних площадок. Результати розкопок дали йому підстави зробити висновок про два культурних горизонти, розділені метровим стерильним шаром. Учений вважав виявлені ним рештки глинобитних будинків поховальними спорудами з цегли, а вироби з кераміки, кістки і кременю він відносив до поховального інвентарю. На його думку, культура мальованої кераміки виникла внаслідок впливу культур кам'яної доби Греції на місцеве населення Подністров'я. Завершивши роботи на території парку, Г. Оссовський протягом 1890—1892 рр. проводив розкопки у печері «Вертеба» за актуальною на той час методикою французьких археологів. Спочатку він обстежив усю доступну частину печери і з'ясував, що на ближній ділянці лабіринту, у найбільш високих і просторих залах, зосереджені значні скупчення фрагментів мальованої кераміки.

За підтримки власника печери і мецената археологічних досліджень Л. Сап'єги над входною воронкою до печери збудували великий дерев'яний будинок. На розкопках у печері щоденно працювали 20—25 чоловік. Землю із рештками матеріальної культури піднімали на поверхню і при денному світлі обстежували. Під час розчистки низького входу Г. Оссовський виявив майстерно зроблені кам'яні сходи. Неподалік входу, на глибині 2 м у намулі було знайдено рештки великого вогнища, навколо якого лежало багато кісток оленя, вола, дикого кабана, ведмеда, а також цілі й потрошені орнаментовані посудини, дрібні крем'яні знаряддя, лощило з оленячого рогу і кілька кам'яних сокир. Також виявлено мідні вироби: серпоподібний ніж, кинджал, чотиригранне шило і дві пластини. Серед знахідок були антропоморфні фігурки. У високих галереях середньої частини печери дослідник натрапив на фрагменти посудин, де крім звичайного лінійного орнаменту були зображення звірів: лисиці, білки й оленя (Оссовский 1895, с. 27—48). З огляду на велику кількість знахідок та потребу в їх реставрації у маєтку обладнали окреме приміщення з довгими дерев'яними столами. До роботи над керамікою залучалися місцеві селяни. Згодом відреставровані речі зайняли місце у вітринах музею, який розміщувався в палаці Л. Сап'єги, завдяки коштам якого та за сприяння Краківської академії у Празі в 1892 р. було видано досить точний план печери «Вертеба», виконаний Г. Оссовським (3 великих аркуші) (Plan... 1892—1893).

Г. Оссовський також детально обстежив трипільські поселення у Гусятинському, Чортківському та Заліщицькому повітах (села Вигнанка, Васильківці, Гадинківці, Щитівці). На жаль, результати археологічних досліджень не були опрацьовані й видані у повному обсязі, оскільки вчений змушений був покинути Галичину і виїхати до Сибіру.

У цей період розкопки трипільських пам'яток були епізодичними і, як правило, їх проводили принагідно під час дослідження археологічних об'єктів інших періодів. Археологи того часу особливу увагу приділяли ефектним знахідкам, майже не дбаючи про розкриття широких площ поселень, що унеможливило стратиграфічні спостереження і фіксацію контурів жител. Як наслідок, тогочасні висновки не спиралися на аналіз конкретного матеріалу, тому на їх основі було створено лише приблизні інтерпретаційні конструкції.

У 1898, 1904 і 1907 рр. печеру «Вертеба» досліджував В. Деметрикевич. Йому вдалося відкрити нові ходи у південній частині лабіринту, де було знайдено значні рештки вогнищ, фрагменти мальованих посудин, знаряддя праці з кістки і кременю, антропоморфні й зооморфні глиняні фігурки, а також кістяний амулет у вигляді голови бика з ліроподібними рогами. На різних ділянках підземелля науковець виявив декілька людських скелетів, а біля них велику кількість фрагментів трипільської кераміки. Дослідник вважав, що давні мешканці загинули в печері через обвал входу, що стався внаслідок землетрусу (Demetrykiewicz 1900, s. VII—VIII). На підставі угоди між Терезою Сап'єгою і Краківською академією наук В. Деметрикевич вивіз із с. Більче-Золоте до Археологічного музею у Кракові в 1904 р. 50, а 1907 р. — ще 40 скринь із старожитностями трипільської культури. Це були матеріали з його власних розкопок, а також із досліджень А. Кіркора та Г. Оссовського. Академія зобов'язалася зробити каталог, впорядкувати і консервувати матеріали, а також відкрити постійно діючу виставку під назвою «Збірка розкопок із Більче-Золоте імені Леона і Терези Сап'єгів». Нині колекція трипільських матеріалів із с. Більче-Золоте зберігається у Краківському археологічному музеї і налічує понад 35 тис. фрагментів кераміки, 300 цілих посудин, 120 цілих і фрагментованих антропоморфних та зооморфних глиняних фігурок, понад 60 інших виробів із глини (пряслиця, ткацькі грузила), близько 200 виробів із кістки та рогу, 300 крем'яних і кам'яних виробів, а також прикраси з кістки, міді й мушлі.

Результати своїх розкопок у печері «Вертеба» В. Деметрикевич не опублікував, за винятком двох невеликих звітів (Demetrykiewicz 1908, s. X). Він проводив розвідкові розкопки у селах Васильківці, Буданів, Зеленче та в інших місцевостях Тернопільщини. На відміну від Г. Оссовського, дослідник трактував трипільські «площадки» як рештки жи-

тел і вважав, що скупчення обпаленої глини — це залишки обмазки стін наземних жител, знищених вогнем, а не глиняні поховальні споруди («цеглові домовини»). В. Деметрикевич також висловив думку про зв'язок культури мальованої кераміки на Дністрі з мікенською культурою.

Черговою віхою у вивченні пам'яток із розписним посудом стали багаторічні розкопки в ур. «Обоз» біля с. Кошилівці Заліщицького повіту. Поселення ще у 1878 р. виявив А. Шнайдер, вважаючи його місцем колишнього розташування римського табору, а знайдену там жіночу глиняну фігурку він ототожнював із зображенням римської богині Флори (Dwutygodnik... 1878, s. 328). Восени 1906 р. професор Чернівецького університету Р. Кайндль провів тут кількадемні розкопки, в результаті яких було зафіксовано сліди енеолітичного поселення, знахідки з якого виявилися аналогічними до матеріалів, знайдених у селах Шипинці й Городниця (Kaindl 1908, s. 144—150).

Найдетальніші розкопки на поселенні Кошилівці здійснив професор Львівського університету Карл Гадачек, який протягом 1908—1912 рр. дослідив близько 1500 м² пам'ятки. Він застосував нову на той час методику розкопок, розділивши досліджувану територію на квадрати по 2 м, кожен з яких ретельно обстежували, знімаючи землю на 1—2 м (аж до материка). Тут, під шаром гумусу, на ділянці завширшки 25 м і завдовжки 68 м виявили 18 печей заввишки близько 0,9 м, фундаментом для яких слугували кам'яні плити або битий посуд. Дослідник вважав, що печі використовували для гончарства і випічки хліба. За його твердженням, у цьому поселенні мешкали переважно гончарі. У межах жител, поблизу печей та в ямах, було виявлено різноманітні речові знахідки: унікальну колекцію орнаментованого керамічного посуду, глиняні грузила і плоскі пряслиця, рогові мотики, кістяний кинджал, кам'яні й крем'яні знаряддя, срібну спіраль, мідне шило і намистину. Поселення дало одну з найбільших колекцій трипільської пластики. Серед антропоморфних зображень кількісно переважають жіночі статуетки, старанно виготовлені й часто розписані фарбами. Розпис передає деталі одягу, взуття, прикрас. Досить багато і зооморфних статуеток: бик, кінь, свиня, баран, собака, птах та ін. Цікавою є посудина у вигляді фігурки вола з двома головами, на якій збереглися сліди розпису, що, очевидно, передає упряж. У фондах Львівського історичного музею з поселення Кошилівці зберігається колекція антропоморфної пластики, яка налічує 180 екземплярів цілих та фрагментованих фігурок і 54 екземпляри зооморфних статуеток. У цілому, як на той час, методично розкопки було проведено добре: відкрито широкі площі, простежено окремі глинобитні вимостки, в тому числі з перепаленими людськими кістками, але відсутні плани жител і профілі розкопів (Захарук 1971, с. 180—

183). За результатами досліджень у с. Кошилівці К. Гадачек видав монографію та ілюстрований альбом до неї, що стало першою значною студією, важливою для характеристики трипільської культури на західноукраїнських землях (Черныш 1982, с. 221). У книзі вперше в практиці вивчення трипільської культури другої половини XIX — початку XX ст. було висвітлено усі категорії знахідок, інформацію про які спеціалісти згодом використовували для розкриття багатьох проблем історії трипільського населення. З часом поселення Кошилівці стало епонімом окремої групи знахідок (Nadacek 1914a, s. 73; Nadacek 1914). З огляду на унікальний характер речових комплексів пам'ятки, зокрема керамічного, в одній із сучасних культурно-хронологічних класифікацій культури Трипільля—Кукутень їй відведено окрему ступінь.

К. Гадачек, крім масштабних досліджень у с. Кошилівці, у 1912 р. проводив пробні розкопки на трипільських поселеннях Капустинці, Пилипче, Устя, Мельниця, Кудринці, Вовківці, Звенигород Борщівського повіту. Він наголошував на надзвичайній подібності декоративної техніки й орнаментального репертуару трипільської кераміки з керамікою Фессалії, а безпосередньо через неї з егейською культурою в цілому.

Улітку 1914 р. археологічна експедиція Львівського університету під керівництвом антрополога Я. Чекановського за участю молодих археологів В. Гребеняка та Я. Пастернака працювала у печері «Вертеба» біля с. Більче-Золоте, де були виявлені цікаві матеріали енеолітичної доби (Петегирич, Павлів 1991, с. 418).

Події, пов'язані з Першою світовою війною, не сприяли археологічному вивченню краю. Щоправда, у 1915 р. в околицях с. Кудринці П.В. Сюзов зібрав унікальну колекцію трипільської кераміки: фрагменти грушоподібних посудин, прикрашені малюнками, виконаними чорною і білою фарбами на червоному фоні. Тоді колекція потрапила до Музею антропології та етнографії Академії наук у Петрограді й пізніше була опублікована Т.С. Пассек (Пассек 1949).

Важливе місце у тогочасній історіографії посідала монографія Б. Януша, у якій було підбито підсумки вивчення пам'яток культури мальованої кераміки Східної Галичини, систематизовано й узагальнено розрізнену інформацію про результати досліджень у регіоні до 1914 р. включно (Janusz 1919).

Третій період історії досліджень — між Першою і Другою світовими війнами — це час активних розвідок і реєстрації поселень трипільської культури, а також розкопки, започатковані Л. Козловським. У 1922 р. на поселенні Бучач він відкрив 250 м² і виявив 4 квадратні за формою землянки (Koziowski 1930, s. 4—5). Вже наступного року Л. Козловський і Г. Чайдл дослідили відому па-

м'ятку в урочищі «Обоз» поблизу с. Кошилівці. На ділянці в 100 м² вони виявили «хати на палях», гончарні й хлібні печі, господарчі ями. Тоді ж Л. Козловський проводив розкопки на поселенні Незвисько, де відкрив 500 м² площі і зафіксував контури 4 господарчих ям і обриси одного житла. Трипільські житла дослідник поділяв на наземні будівлі (Кошилівці), надземні типу мегарону (Назвисько) та квадратні заглиблені житла (Бучач). Він створив першу графічну реконструкцію трипільського житла та висловив безпідставне трактування спочатку «дворів на палях», а пізніше «хат на палях». Усупереч Е. Штернові та В. Хвойці, які вважали площадки рештками жител покійних, висловив переконання, що стоянки трипільської культури є селищами, а площадки — хатами, які по смерті власника спалювали разом із його тілом. Оперуючи значним масивом порівняльних матеріалів із досліджень поселень в Україні та Румунії, Л. Козловський запропонував синхронну таблицю періо-дизації трипільських пам'яток, у якій найдавніші поселення типу Городниця—Городище, Назвисько відносив до виділеного ним третього періоду неоліту (3000—2500 рр. до н. е.), а поселення наступних двох фаз із біхромною і монохромною керамікою типу Більче-Золоте і Кошилівці — до четвертого періоду (2500—2000 рр. до н. е.). Він припускав, що трипільська культура виникла незалежно від півдня, зазнаючи на різних етапах певних південних впливів. Дослідник вважав, що відхід осілого хліборобсько-скотарського населення з їхніх традиційних територій відбувся внаслідок повільного наступу сухого клімату. Результати досліджень трипільських пам'яток Л. Козловський опублікував у своїй монографії про неоліт Польщі (Kozłowski 1924).

У 1925 р. керівник Інституту доісторичної археології Познанського університету Ю. Костшевський розпочав нетривалі дослідження на Дністрі. Спочатку він відкрив у с. Кошилівці три житла трипільської культури та могильник епохи бронзи. Потім у с. Білий Потік Чортківського повіту, під час розкопок могильника комарівської культури, дослідник виявив культурний шар із рештками трьох жител періоду трипільської культури (Kostrzewski 1925, s. 9). Матеріали з цього поселення нині зберігаються в Познанському археологічному музеї.

Численні археологічні колекції трипільської культури з Тернопільщини продовжували поповнювати фонди музеїв, наукових установ у Відні, Кракові, Варшаві, Лондоні, а також приватні збірки. У 1926 р. Л. Чикаленко, вивчаючи матеріали з України у музеях Польщі, опрацював трипільську кераміку з розкопок відомої пам'ятки в с. Більче-Золоте. Результати його дослідження були опубліковані в окремому збірнику (Чикаленко 1926).

Завідувач археологічного музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові Ю. Полянський

під час щорічних довготривалих польових досліджень із геології зібрав багатий джерельний матеріал на палеолітичних і енеолітичних пам'ятках Тернопільщини. Зокрема, у 1927 р. у с. Ланівці Борщівського повіту він проводив невеликі пробні розкопки на місці зруйнованого каменоломнею поселення трипільської культури в урочищі «Замчисько», де виявив «біноклеподібну посудину», кілька цілих мисок, зернотерку і скупчення кісток великої рогатої худоби. Ю. Полянський першим обстежив трипільські поселення біля сіл Козаччина і Стрільківці, на яких знайшов фрагменти мальованого посуду і уламок глиняної антропоморфної фігурки. Крім того, в Заліщицькому повіті, біля с. Новосілка Костюкова в урочищі «Вигощів», дослідник зафіксував велике поселення трипільської культури, а в м. Заліщики обстежив поселення і зібрав цінну колекцію археологічних матеріалів. Судячи з його звіту, тут одночасно існували два типи жител: «житлові ями» і площадки. Всі знахідки Ю. Полянського поповнили фонди музею НТШ у Львові, а згодом були ним частково опубліковані (Полянський 1928, с. 17—19, 21—23, 28, табл. VII—X).

Випускник Карлового університету в Празі, молодий археолог О. Кандиба восени 1928 р. та влітку 1929 р. за завданням НТШ у Львові досліджував трипільські пам'ятки у Східній Галичині. Він проводив пробні розкопки в селах Козаччина, Ланівці, Стрільківці, Більче-Золоте Борщівського повіту, а також у селах Новосілка Костюкова, Голігради, Касперівці й Добрівляни у Заліщицькому повіті (Кандиба 1937, с. 1—12). Свої археологічні дослідження О. Кандиба розпочав у с. Ланівці в урочищі «Замчисько». Тут трипільське поселення зазнало значних пошкоджень: місцеві жителі, добуваючи камінь для будівництва, майже повністю знищили культурний шар. Та все ж О. Кандиба зумів розчистити і дослідити глинобитні площадки трьох жител. Він детально зафіксував послідовність залягання фрагментів обпаленої глини, перед тим здійснивши приблизну реконструкцію споруд. На основі результатів розкопок учений дійшов висновку, що досліджені ним житла були знищені пожежею. З культурного шару вибрано значну кількість мальованої кераміки, крем'яні скребки, фрагменти глиняної статуетки. На думку дослідника, розписна кераміка із с. Ланівці подібна до глиняних виробів із пам'яток у с. Городниця, що над Дністром.

Найдокладніші пробні розкопки провів О. Кандиба в печері «Вертеба» — на той час уже відомою пам'яткою археології. У трьох різних частинах печери він заклав невеликі шурфи. Відомо, що вченому під час розкопок допомагав місцевий житель, провідник і охоронець печери М. Перун (Сохацький 1997, с. 69). Загалом результати розкопок у печері «Вертеба» дали змогу О. Кандибі зробити

важливі наукові висновки. Застосовуючи стратиграфічний метод, він зафіксував два хронологічні горизонти трипільської культури, які, на думку дослідника, пов'язані з пам'ятками двох різних типів. Так, у нижньому шарі залягала кераміка Більчанського типу, у верхньому — Кошиловецького. О. Кандиба вважав, що це відкриття дасть змогу по-новому підійти до розуміння унікальної пам'ятки, виходячи з еволюційного розвитку трипільської культури у Верхньому Наддністров'ї, та сприяти осмисленню типологічної класифікації наявних матеріалів.

У Заліщицькому повіті О. Кандиба детально обстежив залишки чотирьох трипільських поселень. Неподалік с. Навосілка Костюкова на полі «Вікно» та в урочищі «Вигощів» біля с. Голігради він зібрав уламки мальованої кераміки. На північ від с. Касперівці, на високому березі р. Серет, археолог виявив рештки великого поселення, зафіксував скупчення обпаленої глини та знайшов вироби з кременю. У с. Добрівляни О. Кандиба оглянув знищене трипільське поселення, де на поверхні було виявлено орнаментовані фрагменти посуду, крем'яні скребки, вироби з кістки. Тоді ж було повністю розкопано дві частково знищені господарчі ями і рештки глинобитної площадки. Вчений наголошував на важливості добрівлянських знахідок через їх надійну стратиграфію. На жаль, на цей час поселення знищене глиняним кар'єром. Унікальна колекція з поселення Заліщики (більшість знахідок — керамічні вироби) нині зберігається у Львівському історичному музеї. Усього було знайдено близько 460 цілих посудин і фрагментів, з яких 97 % становить розмальований посуд.

З року в рік зростала кількість пам'яток, поповнювались колекції, і новим матеріалам було вже «тісно» у рамках періодизації, запропонованої Л. Козловським. Вимагала перегляду й типологія кераміки. О. Кандиба на основі матеріалів із Наддністров'я створив нову періодизацію, побудовану на зіставленні різних орнаментальних стилів, профілів і пропорцій посудин, рівня складності орнаментних мотивів. Загалом дослідник виділив 5 фаз: перша незвизька фаза, визначена ще Л. Козловським, відповідала фазі Кукутені А; друга фаза — заліщицька зіставлялася з фазою Кукутені А — В; третя — городницька фаза була проміжною між поселеннями раннього і пізнього періодів; четверта і п'ята фази (Більчанська і Кошиловецька) синхронізувалися з фазою Кукутені В (Черныш 1982а, с. 205).

З інших пробних досліджень того часу відзначимо розкопки Т. Сулімірського в 1930 р. і Й. Журовського в 1935 р. на поселенні в м. Заліщики, а також дослідження Я. Брика 1931 р. у с. Кудринці (Пастернак 1961, с. 164).

У той період археологи проводили невеликі та нетривалі розкопки переважно у двох південних

районах Тернопільщини. Очевидною була нерівномірність вивчення окремих територій. Так, трипільські пам'ятки на півночі області вперше були відкриті лише в середині 1930-х рр. О. Цинкаловським, який здійснював тут розвідки за дорученням Варшавського археологічного музею. Зокрема, він виявив поселення у Шумському р-ні біля с. Корночівка. 1939 р. на поселенні неподалік с. Бодаки Збарзького р-ну віднайдено рештки заглиблених жител, крем'яні знаряддя, кістяні вироби. Матеріали цих досліджень, які О. Цинкаловський передав до Кременецького музею, довго не публікувалися і почали з'являтися в польських виданнях лише в 1960-х рр. (Zynkaiowski 1969, s. 221—227).

На повоєнний період припадають найпомітніші досягнення у вивченні трипільської культури. Широкі польові дослідження багатьох важливих пам'яток, зосереджених на порівняно невеликій території, дали змогу не тільки порушити, а й тісно чи іншою мірою розв'язати низку важливих проблем історії стародавнього населення доби енеоліту. Активну і часто провідну роль у більшості з цих досліджень відігравали археологи з Москви, Києва, Ленінграда, Львова.

Протягом 1946 — на початку 1950 рр. у Придністров'ї працювала комплексна археологічна Південноподільська експедиція під керівництвом М.І. Артамонова, яка здійснювала дослідження різночасових пам'яток, у тому числі й трипільських. Зокрема, М.І. Маркевич обстежив відоме поселення біля с. Бодаки, а П.І. Борисковський, здійснюючи в 1946—1948 рр. розвідкові роботи на лівому березі Дністра, зафіксував поблизу с. Збриж Борщівського р-ну сліди трипільської культури: рештки жител та уламки кераміки (Борисковський 1950, с. 117—131).

На початку 1950-х рр. значну увагу було приділено вивченню історії племен пізнього Трипільля. На території Тернопільської обл. ще з праць польських і українських археологів було відомо чимало яскравих пам'яток, датованих пізнім етапом розвитку Трипільля (села Більче-Золоте, Кошилівці, Касперівці, Сухостав та ін.). Вже у той час на деяких поселеннях дослідники попередньо виокремили кілька культурних нашарувань і на основі типологічної систематизації матеріалів давніх колекцій, зібраних здебільшого у Львівському історичному музеї, робили відповідні висновки. Втім спостереження, здійснені суто типологічним шляхом, вимагали перевірки польовими дослідженнями, тому на багатьох поселеннях Тернопільщини були проведені контрольні розкопки.

Трипільський загін Подільської археологічної експедиції на чолі з М.Ю. Смішком у 1952 р. додатково вивчав трипільське поселення в урочищі Берестки біля с. Сухостав Копичинецького р-ну. Під час розкопок було відкрито рештки великого глиняного житла розміром 20 × 5 м, у якому вияв-

лено розвал печі, значну кількість фрагментів посуду, 5 жіночих глиняних статуеток, 30 глиняних грузил, кам'яні й кістяні знаряддя праці. Поселення неподалік с. Сухостав, за аналогією з іншими поселеннями (Більче-Золоте, верхній шар Поливаного Яру), датовано ранньою стадією пізнього етапу розвитку трипільської культури (Кравець 1955, с. 133—135).

Під загальним керівництвом Ю.Н. Захарука Трипільський загін Подільської комплексної експедиції у 1953 р. здійснив розкопки біля с. Кошилівці, де було відкрито рештки двох наземних жител з печами за межами житлових приміщень. Під долів-кою виявлено поховання перепалених кісток черепа людини. Серед знахідок — жіночі й чоловічі глиняні фігурки, статуетки тварин, кам'яні та кістяні знаряддя (Кравець 1955, с. 134). Крім того, в урочищі Товдри поблизу с. Кошилівці на високому березі р. Джури було зафіксовано рештки поселення, яке за характером кераміки має багато спільного з такими пам'ятками, як Касперівці, Сандраки, Городськ, що датуються етапом С II, за періодизацією Т.С. Пассек.

Дослідження відомого поселення пізнього етапу трипільської культури біля с. Семенів-Зеленче Тербовлянського р-ну проводив у 1947 р. науковий працівник Тернопільського краєзнавчого музею С.А. Судаков. У ході розкопок уточнено характер наземних жител (площадки) і комплекс знахідок, подібний до матеріалів із поселень біля сіл Кошилівці і Більче-Золоте (Судаков 1952, с. 104—111).

У той період ознайомчі археологічні розвідки здійснили Ю.М. Захарук у 1952 р. на поселенні Бодаки, В.П. Кравець і І.К. Свешніков у 1952 р. на поселенні Бучач. Розкопки біля сіл Сухостав, Кошилівці і Семенів-Зеленче дали змогу з'ясувати низку важливих аспектів житлобудівництва в епоху пізнього Трипілья на Подністров'ї. Крім того, було виявлено нові культурні комплекси пізнього етапу, дуже важливі для відносного датування зазначених пам'яток, серед яких, як вважала В.П. Кравець, найранішими є Сухостав, Кошилівці, Бучач, Більче-Золоте (печера «Вертеба»), де-що пізнішим — Семенів-Зеленче і найпізнішим — Кошилівці (урочище Товдри).

Цікаві результати були одержані під час проведення розвіткових обстежень пізньотрипільських пам'яток у Борщівському р-ні. В 1956 р. експедиція Львівського історичного музею, очолювана І.К. Свешніковим, на території с. Більче-Золоте виявила майже повністю зруйноване будівництвом ГЕС пізньотрипільське поселення, на поверхні якого знайдено уламки посудини, зафіксовано сліди зруйнованих площадок. У печері «Вертеба» на відстані 150 м від входу було закладено шурф (2 × 2 м), у результаті чого на невеликій глибині виявлено культурний шар пізньотрипільського поселення, насичений уламками кераміки, тваринними та

людськими кістками, що залягали не в анатомічному порядку, а в суміші з іншими культурними рештками. На думку І.К. Свешнікова, кістки з культурного шару не можна розглядати як поховання. Це, найімовірніше, — рештки жителів, які загинули в трипільському печерному сховищі. Експедиція також вивчала третє поселення біля с. Більче-Золоте, в урочищі «Кадуби», у центральній частині поля якого було зібрано підйомний матеріал: кістки тварин, фрагменти глиняної обмазки та пізньотрипільських орнаментованих посудин (Свешніков 1959, с. 8). Під час огляду відомого поселення в парку с. Більче-Золоте зауважено, що майже на всій площі пам'ятки місцевими жителями були викопані глибокі ями для добування глини, у стінках яких зафіксовано значну кількість трипільської кераміки (Свешніков б/г).

Для цього етапу археологічних досліджень характерними були нетривалі ознайомчі й перевірні розкопки з елементами верифікації.

Важливі польові роботи у 1950-х рр. здійснила Дністровська археологічна експедиція Львівського відділення ІА АН УРСР під керівництвом К.К. Черниш. Багаторічні розкопки проводили на поселеннях Ленківці Чернівецької обл. та Незвисько Івано-Франківської обл. У 1954 р. К.К. Черниш зробила невеликі обстеження на поселенні Бодаки. Крім того, під час розкопок багатошарового поселення біля с. Торське Заліщицького р-ну над шаром лінійно-стрічкової кераміки дослідниця виявила значні рештки матеріальної культури пізньотрипільського часу (Черныш 1962а, с. 83).

Нагромадження археологічних джерел та введення в науковий обіг значної частини знахідок трипільської культури окреслювало нові напрями дослідження історії населення Середнього Подністров'я енеолітичної доби. Публікації на основі матеріалів з поселень Тернопільщини здійснювали Т.С. Пассек, К.К. Черниш, Ю.М. Захарук та ін. (Пассек 1961, с. 228; Черныш 1962, с. 5—85; Захарук 1960, с. 229—235).

Зауважимо, що північно-західні периферійні пам'ятки трипільської культури у верхів'ї р. Горинь до 1960-х рр. майже не досліджували. Новим важливим кроком у вивченні господарства, культури та побуту пізньотрипільських племен на межі Поділля і Західної Волині стали розкопки М.А. Пелещишина у 1969 р. на поселенні біля с. Лози Збарзького р-ну. На площі 300 м² було виявлено рештки глиняних площадок, крем'яні знаряддя праці й відходи виробництва, фрагменти керамічного посуду, що дало змогу віднести Лозівське поселення до найпізніших трипільських пам'яток (Пелещишин 1973, с. 55—62).

Поселення неподалік с. Окопи Борщівського р-ну — поки що єдина виявлена і досліджена на території Тернопільської обл. пам'ятка раннього періоду трипільської культури, відкрита у 1969 р.

Середньодністровською експедицією і дослідження В.Г. Збеневичем у 1978—1980 рр. На площі 70 × 40 м було виявлено 4 глинобитних житла, значну кількість кераміки (близько 8,5 тис. фрагментів), 800 керамічних знарядь, 70 виробів зі сланцю і каменю, 40 предметів із кістки і рогу (Збеневич 1989, с. 18, 39, 207).

У 1970-х рр. археологічні роботи на Тернопільщині значно поживалися. Тут регулярно працювали експедиції з різних наукових установ України. Для цього періоду були характерними комплексні дослідження трипільських пам'яток фахівцями з різних галузей науки — археології, геології, палеоботаніки, антропології тощо.

Протягом багатьох років стаціонарні польові дослідження й розвідки у Заліщицькому і Борщівському р-нах проводили археологічні експедиції Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка під керівництвом Ю.М. Малєєва, які виявили низку нових поселень трипільської культури у Заліщиках, Печорній, Зозуленцях, Дуневі, Касперівцях, Бедриківцях, Синькові, Кривчу та в інших місцевостях. У 1974 р. на околицях с. Блищанка Ю.М. Малєєв здійснив невеликі попередні розкопки на трипільському поселенні в урочищі Горби, що дало змогу дослідити житлово-господарчі споруди кошиловецької групи пізнього Трипільля (Малєєв 1993, с. 33—34).

З метою вивчення стану збереженості та обліку археологічних пам'яток І.П. Герета здійснив обстеження у селах Кошилівці, Збручанське, Білий Потік, Велесневе. У 1974 р. співробітники Тернопільського краєзнавчого музею дослідили трипільське поселення, яке руйнувалося будівництвом консервного заводу в с. Колодрібка Заліщицького р-ну (Малєєв 1973, с. 102).

Інтенсивні археологічні дослідження в межиріччі Прута і Дністра пам'яток енеоліту дали змогу уточнити періодизацію культури Трипільля-Кукутень та наблизитися до розв'язання проблеми її походження й історичної долі. Н.В. Виногорова переконливо обґрунтувала необхідність виділення чотирьох варіантів культури на середньому етапі її розвитку, а також з'ясувала локальні особливості окремих груп трипільських пам'яток на території Подністров'я. Дослідниця детально проаналізувала знахідки з поселення Заліщики, зокрема багату колекцію орнаментованого керамічного посуду, що дало змогу уточнити характер дністровських пам'яток перехідного періоду VI—VII. У наукових публікаціях Н.В. Виногорова широко використовувала матеріали з пам'яток Більче-Золоте, Вигнанка, Васильківці, Бучач (Виногорова 1973, с. 68—75).

У 1987 р. співробітники Тернопільського краєзнавчого музею (О. Гаврилук, О. Ситник, М. Ягодінська) провели рятівні розкопки на відомій пам'ятці Бучач (урочище Федір), культурний шар якої

на той час був майже повністю зруйнований будівництвом. Під час археологічних розкопок було обстежено майже 350 м² площі, досліджено 4 житла, 3 господарчі ями і побутову споруду невідомого призначення. На місці господарчо-побутових об'єктів і в культурному шарі знайдено мідні речі, кістяні вироби, крем'яні знаряддя, велику кількість кераміки. Аналіз споруд та археологічних матеріалів дав змогу уточнити час існування поселення Бучач, визначивши його кінцем середнього етапу культури Трипільля-Кукутень (В II за Т.С. Пассек) (Ситник 1993, с. 33—34).

Протягом 1989, 1990 і 1992 рр. у Заліщицькому р-ні на поселенні Блищанка працювали експедиції Інституту суспільних наук АН України (В.М. Конопля), Інституту археології АН України (В.О. Круц, С.М. Рижов) та Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. За три польові сезони ними було розкопано 1368 м² і відкрито рештки 11 наземних житлових споруд, дві з яких було віднесено до заліщицької групи, а решта — до кошиловецької, напівземлянку і 3 господарчі ями трипільської культури. За даними геомагнітної зйомки в межах пам'ятки (площею до 45 га) знаходилось близько 500 наземних жител. Археологічні знахідки представлено колекцією керамічного посуду, виробами з кістки і рогу, антропоморфною і зооморфною пластикою (Конопля, Круц, Рижов 1993, с. 8—13; Конопля 1997, с. 77—98).

Багаторічні польові роботи проводилися й на півночі Тернопільщини — біля с. Бодаки Збаразького р-ну, яке попередні дослідники характеризували як своєрідний об'єкт на північно-західній окраїні трипільської культури в період її розквіту. З 1984 р. тут розпочав стаціонарні розкопки Енеолітичний загін Ленінградського відділення ІА АН СРСР на чолі з Н.М. Скакун. Дослідження поселення поблизу с. Бодаки тривають і нині завдяки виявленню великої кількості крем'яних виробів. На сьогодні в результаті проведених розкопок встановлено площу і межі поселення, досліджено житлові й господарчі споруди, виявлено майстерню з обробки кременю і гончарську піч, а також зібрано керамічний посуд. Наймасовішими знахідками є крем'яні вироби і скупчення відходів виробництва. Унікальна колекція крем'яних знарядь праці з поселення Бодаки свідчить про велике значення в його господарстві крем'янообробного виробництва, продукти якого призначалися і для міжплеменного обміну (Скакун 1990, с. 43; Скакун 1998, с. 35—38).

Джерелознавча база, набута багаторічними дослідженнями, дала змогу розглядати узагальнювальні проблеми, передусім питання локально-хронологічних побудов, виділення послідовності типів пам'яток та зв'язків місцевого трипільського населення із західними сусідами. В.О. Круц і С.М. Рижов окреслили територію Верхньодністровської

регіональної групи пам'яток (Круц, Рижов 1997). Т.М. Ткачук досліджує специфіку керамічних комплексів пам'яток регіону та питання синхронізації їх з іншими локальними групами Трипілля (Ткачук 1998, с. 15—17; Ткачук 2001, с. 60—61).

Упродовж останніх десяти польових сезонів експедиція Борщівського краєзнавчого музею під керівництвом автора вивчає трипільські пам'ятки у Середньодністровському Лівобережжі. З метою доповнення і уточнення археологічної карти проведено суцільне обстеження території уздовж берегів річок Серет, Нічлава, Циганка, Збруч, Стрипа і Дністер. Окрім розвідок, здійснено і стаціонарні розкопки поселення біля с. Глибочок, на території якого розкрито близько 700 м² загальної площі, повністю досліджено рештки 3 великих глинобитних жител (розмір найбільшого: 10 м завширшки і 26 м завдовжки). Речовий матеріал з розкопок характеризується численною колекцією керамічного посуду, крем'яними, кістяними та мідними виробами. У розкопі № 1 виявлено скарб мідних речей (гачкоподібна підвіска з вушком, три кільця, ромбоподібна пластина і шило), сировина для виготовлення яких, за даними спектрального аналізу, походить із родовищ самородної міді Волині. У 1997 р. проводили розкопки на трипільському поселенні в урочищі «Соколів» неподалік с. Збручанське, матеріали з якого дають підставу датувати зазначене поселення кінцем середнього етапу розвитку Трипілля.

Протягом 1996—2003 рр. тривали розкопки у печері «Вертеба» біля с. Більче-Золоте. Археологи вивчали стан збереженості культурного шару у привхідній частині восьмикілометрової підземної

порожнини, детально досліджували територію біля входу в печеру, а також обстежили і зафіксували усі пам'ятки трипільської культури на прилеглій до печери місцевості в радіусі 10 км. За цей період відкрито 357 м² загальної площі, з яких 293 м² — на поверхні і 64 м² — на дев'яти різних ділянках печери. Зібрано колекцію посуду, антропоморфні й зооморфні статуетки, знаряддя праці з кістки, кременю, каменю, одну мідну сокиру, шило і 14 пронізок. Цікавим є амулет, вирізаний із кістяної пластини, що імітує голову бика з масивними рогами. Крім того, дослідники зафіксували залягання печерних відкладів і виокремили непорушне залягання матеріалів трьох локальних груп трипільської культури (Сохацький 1993, с. 10—22; Сохацький, Дудар 1996, с. 99—101; Сохацький, Суровий 1997, с. 74—78).

Працею кількох поколінь археологів і науковців створено джерелознавчу базу, що дає змогу, хоча і в дуже загальних рисах, визначити специфіку Тернопільщини як трипільського регіону. Наявні матеріали з трипільських поселень є важливим джерелом для їх порівняльного вивчення та з'ясування місця серед синхронних пам'яток інших регіонів поширення трипільської культури, а також відкривають перспективи глибшого вивчення етнокультурних процесів населення — носія цих пам'яток. Результати досліджень трипільських пам'яток на Тернопільщині дають змогу визначити їхні культурні групи, типи і хронологічні періоди, порушити питання походження, особливості господарювання, соціального ладу, з'ясувати проблеми взаємозв'язків, хоча остаточне розв'язання цих питань є справою майбутнього.

- Борисковський П.І.* Деякі доповнення до археологічної карти середньої Наддністрянщини // *Археологія*. — 1950. — 4. — С. 117—131.
- Виноградова Н.М.* Памятники переходного етапа Триполья VI—VII в Поднестровье // *СА*. — 1972. — № 1. — С. 36—55.
- Виноградова Н.М.* Трипільське поселення Заліщики на Дністрі // *Археологія*. — 1973. — № 8. — С. 68—75.
- Захарук Ю.М.* Глиняний амулет из с. Кошиловцы // *СА*. — 1960. — № 2. — С. 229—235.
- Захарук Ю.М.* Пам'ятки кошиловецького типу // *Археологія Української РСР*. — 1971. — 1. — С. 180—183.
- Збенович В.Г.* Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989. — С. 18, 39, 207.
- Кандиба О.* Досліди на галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929 // *Зап. НТШ*. — Львів, 1937. — Т. 154. — С. 1—12.
- Конопля В.М.* Поселення кошилівцецької групи трипільської культури Блищанка-2 // *Наук. зап. Львів. істор. музей*. — Львів, 1997. — С. 77—98.
- Конопля В.М., Круц В.О., Рижов С.Н.* Нове поселення Заліщицької групи трипільської культури в південно-західному Поділлі // *Наук. зап. Терноп. краєзн. музей*. — Тернопіль, 1993. — С. 8—13.
- Кравець В.П.* Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье // *КСИА АН УССР*. — К., 1955. — Вып. 4. — С. 133—135.
- Круц В.О., Рижов С.М.* Верхньодністровська локальна група пам'яток трипільської культури та нові дані про зв'язки трипільців з населенням полгарської і лендельської культур // *Археологія*. — 1997. — № 2.
- Малєєв Ю.М.* Охоронні розкопки на Тернопільщині // *Археологія*. — 1973. — № 12. — С. 102.
- Малєєв Ю.М.* Нові пам'ятки трипільської культури середнього Подністров'я: тези доп. і повідомл. міжнарод. наук. конф. «Трипільська культура України». — Львів, 1993. — С. 33—34.
- Оссовский Г.О.* О геологическом и палеоэтнологическом характере пещер юго-западной окраины европейской России и смежных с нею областей Галиции // *Тр. Том. об-ва естествоиспытат. и врачей*. — Томск, 1895. — Вып. 5. — С. 27—48.

- Пассек Т.С.* Периодизация трипольских поселений // МИА. — 1949. — № 10.
- Пассек Т.С.* Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — 1961. — № 84. — С. 228.
- Пастернак Я.* Археология Украины. — Торонто, 1961. — С. 164.
- Пелецишин М.А.* Пізньотрипільське поселення у верхів'ях Горині // Археологія. — 1973. — № 11. — С. 55—62.
- Петегирич В., Павлів Д.* Археологія у дослідженнях членів НТШ // Зап. НТШ. — Львів, 1991. — Т. 222. — С. 418.
- Полянський Ю.* Нові археологічні знахідки з Галичини // Зап. НТШ. — 1928. — Т. 149. — С. 17—19, 21—23, 28, табл. VII—X.
- Свешников И.К.* Отчет о работе Тернопольской археологической экспедиции ЛИМ в 1956 г. // Наук. архів ІА НАН України, ф. експ. № 2701.
- Свешников І.К.* Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952—1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952—1957 рр. — Львів, 1959. — С. 8.
- Ситник О.С.* Поселення Бучач і його місце серед трипільського масиву Подністров'я: Тези доп. і повідомл. міжнар. наук. конф. «Трипільська культура України». — Львів, 1993. — С. 33—34.
- Скакун Н.М.* Вивчення енеолітичного поселення-майстерні біля с. Бодаки: Тези доп. і повідомл. І Терноп. обл. наук.-краєзн. конф. — Тернопіль, 1990. — Ч. 1. — С. 43.
- Скакун Н.М.* Некоторые результаты изучения поселения Бодаки на крайнем северо-западе Триполья: Наук. матер. Міжнарод. археол. конф. — Заліщики, 1998. — С. 35—38.
- Сохацький М.П.* Археологічні роботи Борщівського краєзнавчого музею у 1991—1993 рр. // Літопис Борщівщини. — 1993. — Вип. 3. — С. 10—22.
- Сохацький М.П.* Археологічні дослідження Олега Кандиби-Ольжича на Тернопільщині // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. — Тернопіль, 1997. — С. 69.
- Сохацький М.П., Дудар О.В.* Розкопки трипільського поселення біля с. Глибочок Тернопільської області // Матеріали ІV Міжнарод. археол. конф. студентів і мол. вчених. — К., 1996. — С. 99—101.
- Сохацький М.П., Суровий О.А.* Нові археологічні дослідження в печері «Вертеба» // Akademia на пошану професора Л.А. Коваленка. Історичні дослідження.—Кам'янець-Подільський, 1997. — С. 74—78.
- Судаков С.А.* Поселення трипільської культури біля с. Семенів-Зеленче // Археологічні пам'ятки УРСР. — К., 1952. — Т. 4. — С. 104—111.
- Ткачук Т.М.* Походження та відносна хронологія кошиловецької групи // Наук. матеріали міжнарод. археолог. конф. — Заліщики, 1998. — С. 15—17.
- Ткачук Т.М.* Кошиловецький шар поселення Більшівці і його місце в енеоліті Верхнього Подністров'я: Тези доп. міжнарод. наук.-практ. конф. «Трипільський світ і його сусіди». — Збараж, 2001. — С. 60—61.
- Черныш Е.К.* К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднестровье // МИА. — 1962. — № 102. — С. 5—85.
- Черныш Е.К.* Неолитическое поселение у с. Торское на Днестре // КСИА АН СССР. — 1962а. — Вып. 92. — С. 83.
- Черныш Е.К.* Памятники позднего периода культуры Триполье—Кукутени // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 221.
- Черныш Е.К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982а. — С. 205.
- Чикаленко Л.* Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки. Більче-Золоте // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Т. 1. — С. 113—202.
- Demetrykiewicz W.* Sprawozdania z posiedzeń komisji odbytych w drugiej połowie r. 1898 i r. 1899 // МААЕ. — Kraków, 1900. — Т. 4. — S. VII—VIII.
- Demetrykiewicz W.* Sprawozdania z posiedzec komisji odbytych w roku 1907 i 1908 // МААЕ. — Kraków, 1908. — Т. 10. — S. X.
- Dwutygodnik naukowy.* — Kraków, 1878. — S. 328.
- Hadaczek K.* La colonie industrielle de Koszylowce de l'époque eneolithique. Album des fouilles. — Leopold, 1914. — 19 p., 33 tabl.
- Hadaczek K.* Osada przemysłowa w Koszyowcach z epoki eneolitu. — Lwów, 1914а. — S. 73
- Janusz B.* Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. — Lwów, 1919.
- Kaindl R.* Neolitische Funde mit bemalter Keramik in Koszyowce // Jahrbuch für Altertumskunde — 1908. — Т. 2. — S. 144—150.
- Kirkor A.* Zprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1878 // ZWAK. — Kraków, 1879. — Т. 3. — S. 34—37.
- Kostrzewski J.* Przegląd Archeologiczny. — Poznań, 1925. — Т. 3. — S. 9.
- Koziowski L.* Młodsza epoka kamienna w Polsce. — Lwów, 1924.
- Koziowski L.* Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszyowcach, Nezwiskach i Buczaczu. — Lwów, 1930. — S. 4—5.
- Ossowski G.* Sprawozdanie drugie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w roku 1890 // ZWAK. — Kraków, 1891. — Т. 15. — S. 52—67.
- Ossowski G.* Sprawozdanie trzecie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w roku 1891 // ZWAK. — Kraków, 1892. — Т. 16. — S. 64—89.

- Ossowski G. Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w roku 1892 // ZWAK. — Kraków, 1895. — Т. 18. — S. 4—24.
- Plan pieczary «WERTEBY» w Bilczu — Złotem (powiatu Borszczowskiego) wykonany przez G. Ossowskiego w latach 1891—1892 // Wydanie Komisji antropologicznej Akademii Umijętności w Krakowie, kożtem Księcia Leona Sapiehy. — Kraków, 1892—1893.
- Przybysławski W. Repertorium zabytków przedhistorycznych Galicyi Wschodniej. — Lwów, 1906. — S. 10.
- Pszczyłka krakowska. — Kraków, 1822. — Т. 3. — S. 49—54.
- Zynkaiowski A. Osiedle kultury trypoiskiej w Bodakach nad Horyniem // WA. — Warszawa, 1969. — Т. 34, Z. 2. — S. 221—227.

Одержано 16.07.2004

M.П. Сохацький

ИЗ ИСТОРИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье впервые предпринята попытка систематизировать различные сведения об истории многолетних полевых исследований трипольско-кукутенских памятников на Тернопольщине, открытых здесь еще в 70-е гг. XIX в. В кратком историческом обзоре выделены четыре разные по значению хронологические периоды изучения памятников. Результаты раскопок в пещере «Вертеба», поселений Бильче-Золотое «Парк», Кошиловцы, Залещики открыли новые возможности для изучения хозяйственно-производственных, демографических и культурных аспектов в истории трипольского населения данного региона.

M.P. Sokhatskyj

FROM THE HISTORY OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN TRYPILYA CULTURE IN TERNOPILOBLAST

In the article for the first time the attempt is made to systematize and reduce in a precise sequence various data on a history of long-term field researches of Trypilsko-Kukytenky sites in Ternopil Region which were opened here still in the 70s XIX c. In a brief historical review four different on the value chronological periods of studying places of interest are allocated. The results received during excavation in the cave «Werteba», settlements: Bilche-Zolote «Park», Koshiylyvtsi, Zalishchyky have opened new opportunities for studying economic-industrial, demographic and cultural aspects in a history of Trypillya settlement of this region.

А.В. Буйських, В.М. Зубар

ДО ТИПОЛОГІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНТРОПОМОРФНИХ НАДГРОБКІВ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

У статті запропоновано нову типологію антропоморфних надгробків некрополя Херсонеса Таврійського античної доби, зроблено спробу з'ясувати місце та семантичне значення цих пам'яток у поховальній практиці херсонеситів.

Серед надгробних пам'яток Херсонеса античного часу найчисленнішою групою є антропоморфні, які з огляду на їх простоту, очевидно, належали найрізноманітнішим верствам греків-херсонеситів. Надгробки виготовляли у вигляді людської голови, з плоским лицевим боком, злегка позначеною шиєю і вузькими плечима. Внизу, як правило, був шип, що вставлявся в горизонтальну вапнякову плиту прямокутної чи трапецієподібної форми, розміщену безпосеред-

ньо над могилою. Подекуди такі пам'ятники закріплювали на одному постаменті з високою прямокутною надгробною стелою.

Історія вивчення цього специфічного різновиду надгробних пам'яток налічує понад 100 років і становить значний інтерес, адже висвітлює широке коло проблем, пов'язаних не лише з інтерпретацією власне пам'яток (передусім їх етнічним походженням), а й із формуванням духовної культури та ідеологічних уявлень населення Херсонеса за античної доби.

© А.В. БУЙСЬКИХ, В.М. ЗУБАР, 2006